

קידושין על דעת חכמים

שיעור זה קשור לכלל:
חלק הכלל בממון

תמצית השיעור: כיצד מפקיעים חכמים את הקידושין? קושיות רבות על ההבנה שהפקעה היא מעיקרא, מובילות להבנה שחכמים מפקיעין את הקידושין על ידי הגט. הקידושין הם מצוה המסורה לציבור – לחכמים – לקבוע את גדיה.

הצעת הסוגיא

סוגיית הגמרא (כתובות ג' ע"א):

...ומי איכא מידי דמדאורייתא לא להוי גט, ומשום צנועות ומשום פרוצות שרינן אשת איש לעלמא, אין, כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, ואפקעינהו רבנן לקידושי מיניה. אמר ליה רבינא לרב אשי: תינח קדיש בכספא, קדיש בביאה מאי איכא למימר, שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות.

רש"י: דמדאורייתא לא הוי גיטא - שמצינו טענת אונס מן התורה, שנאמר (דברים כ"ב): "ולנערה לא תעשה דבר". כל המקדש - כל המקדש אשה על דעת שהנהיגו חכמי ישראל בישראל הוא מקדשה, שיהיו קיימין קידושין לפי דברי חכמים ויהיו בטילים לפי דברי חכמים על ידי גיטין שהכשירו חכמים. ואפקעוה רבנן לקידושין - כשיבא גט כזה אחריהם. תינח - למימר אפקעתא כדקדיש בכספא דנימא גט זה עוקר הקידושין ועושה מעות מתנה מעיקרן. קדיש בביאה מאי - אפקעתא מעיקרא איכא, בשלמא על ידי גט כשר אף על פי שהקידושין קיימים עד עכשיו גזירת הכתוב היא שהגט כורתו ומתיר איסורו מכאן ולהבא, אבל זה שאינו גט מן התורה ואתה מכשירו מפני דעתו של זה שקידשה על דעת חכמים ושביטלו על פי חכמים, צריך אתה לומר שמעיקרן לא יהו קידושין ואי קדיש בביאה ואתה עוקר קידושין למפרע מה תהא על ביאתו. שויה רבנן לבעילתו - למפרע על ידי גט שהוא מדבריהם בעילת זנות, ויש בהן כח לעשות כן שהרי הוא תלה בהן. שמעתי כל רבותי מפרשים דקדיש בכספא דקידושי דרבנן נינהו, ואי אפשר לומר כן, חדא דגזירה שוה היא קיחה קיחה משדה עפרון (קידושין דף ב'), וכל הלמד מגזירה שוה כמו שכתוב מפורש הוא לכל דבר,

ועוד אי דרבנן נינהו היאך סוקלין על ידו ומביאין חולין לעזרה על שגגתן, וסוף סוף כי קא משנינן שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות על כרחך צריך אתה לפרש כמו שפירשתי שהקידושין נעקרין מעיקרן ולא מכאן ולהבא. והמפרש לומר שויה רבנן לכל מקדשי בביאה בעילת זנות טעות גמור הוא ובא להתיר אשת איש המתקדשת בביאה בלא גט מן הטעם הזה ולא מצינו זאת בהתלמוד.

רוב הראשונים הבינו שפירוש "כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש", היינו שהמקדש תולה קידושיו בדעת חכמים, ולכן חכמים יכולים להפקיע קידושיו למפרע. כך פירש גם רש"י כאן ובעוד מקומות¹.

קשיים רבים העלו הראשונים ביחס להסבר זה.

א. הפקעת הקידושין גורמת לכך שאדם שהיה נשוי, ואף שנים רבות, נחשב כעת כלא נשוי למפרע. כיצד, אפוא, ניתן להתרות באשתו אם זינתה, והרי זה ספק שמא יופקעו הקידושין. אף יכולים ממזרים מאשת איש להטהר בדרך זו, על ידי הפקעת הקידושין. יכול אדם גם לחפות על אשתו - כגון אם היא בת אחותו - ולגרומם להפקעת הקידושין כדי שלא יהרגו על שזינתה.

ב. מדוע יש צורך בגט כדי להפקיע את הקידושין², והרי הקידושין מתבטלים למפרע, ומתברר שלא היו כלל קידושין, ולשם מה יש צורך בגט?

ג. דבריו של רבינא, על ההבדל בין קידושי כסף לקידושי ביאה, לא מובנים על פי שיטה זו, וכפי ששואל הרמב"ן:

אינו מחזור לי, שאם המקדש קידש על דעת חכמים שיהו בטלים לפי דברי חכמים, מה הוקשה לו לרבינא, ומאחר שעל דעת חכמים קדיש אין צורך להפקיר המעות ממנו אלא לבטל קדושו.

ד. על פי הסבר זה, הפקעת הקידושין תלויה בכך שהמקדש תלה את הקידושין בדעת חכמים. מנין לנו שאכן כך הוא? והרי אם יש אדם שלא תלה בדעת חכמים - לא ניתן להפקיע את קידושיו, ועלולים בית דין להתיר אשת איש לעלמא?! ה. הגמרא שואלת:

ומי איכא מידי דמדאורייתא לא להוי גט, ומשום צנועות ומשום פרוצות שרינן אשת איש לעלמא?!³

והתשובה היא, לכאורה: לא. אין מתירים אשת איש מדאורייתא על ידי גט מדרבנן, אלא על ידי הפקעת הקידושין. אך הגמרא עונה:

¹ רש"י במסכת יבמות (צ"ב): "אדעתא דרבנן - תולה בדעת חכמים דהא כדת משה וישראל קאמר". וע"ע בפירושו שם ק"י ע"א ובגיטין ל"ג ע"א.

² כך כתב רש"י: "כל המקדש - כל המקדש אשה, על דעת שהנהיגו חכמי ישראל בישראל הוא מקדשה, שיהיו קיימין קידושין לפי דברי חכמים ויהיו בטילים לפי דברי חכמים, על ידי גיטין שהכשירו חכמים". וכך פירש הרא"ה ועוד ראשונים.

אין, כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, ואפקעינהו רבנן לקידושי מיניה.

משמע שעל ידי הגט שתקפו מדרבנן מפקיעים את הקידושין מדאורייתא, והדבר אינו מובן על פי ההסבר שההפקעה היא מעיקרא³.

הפקעה מכאן ולהבא

יש מהראשונים שהבינו את ההפקעה בדרך אחרת. במסכת בבא בתרא (מ"ח ע"ב) מובאת סוגיא דומה:

והלכתא בכולהו דהווי זביניה זביני ואפילו בשדה זו, דהא אשה כשרה זו דמיא, ואמר אמימר: תליוה וקדיש קדושו קדושין. מר בר רב אשי אמר: באשה ודאי קדושין לא הווי, הוא עשה שלא כהוגן לפיכך עשו עמו שלא כהוגן ואפקעינהו רבנן לקידושיה מיניה. אמר ליה רבינא לרב אשי: תינח דקדיש בכספא, קדיש בביאה מאי איכא למימר, אמר ליה: שויה רבנן לבעילתו בעילת זנות.

בסוגיא זו לא תלתה הגמרא את ההפקעה בכך ש"כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש". כיצד, אפוא, יכולים חכמים להפקיע את הקידושין? מבארים התוספות:

תינח דקדיש בכספא - הכא לא קאמר כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש... כדאמר בריש כתובות ובהשולח (גיטין דף ל"ג), משום דהכא ובפרק בית שמאי לא קדש אדעתא דרבנן, כדקאמר הוא עשה שלא כהוגן, וצריך לומר דסבר הכא דיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה, כיון דאפקעינהו רבנן לקדושין מיניה ואף על גב דלא קדש אדעתא... ובההיא דכתובות ובהשולח לכאורה פליגי אהך דשמעתין, דאיצטריך למימר טעמא דאדעתא דרבנן מקדש, משמע דאי לאו דאדעתא דרבנן מקדש לא היה כח בידם להפקיע הקדושין. ומיהו נראה דלא פליגי, ואיצטריך טעמא דאדעתא דרבנן מקדש, משום דהתם כיון דקדושין נעשו כהוגן לא היה כח לחכמים להפקיעם אי לאו משום דאדעתא דרבנן מקדש.

נמצא, שעל פי התוספות בסברתו הראשונה, ההפקעה איננה עקירת הקידושין למפרע מתוך שתלה הבעל את הקידושין בדעת חכמים, אלא שיכולים לחכמים להפקיע אף קידושי תורה, שכן התורה נתנה להם כח זה.

בסוגייתנו יש מן הראשונים שהסבירו כי ההפקעה היא מכאן ולהבא. ב"שיטה מקובצת" הביא:

ואית דמתרצי דכי אמרינן אפקעינהו רבנן לקידושין מיניה לאו משעת קדושין אלא השתא משעת מעשה, וכל זמן שלא נעשה המעשה שלא קבלה

³ עי' בשיטה מקובצת שהקשה מעין זה, ותירץ על פי דרכו.

גט באונס כהאי גוונא חייבת בחנק, וההיא דיבמות לא קשיא דלעולם אפקעינהו רבנן התם בלא גט קאמר, משום דהוא עשה שלא כהוגן בקידושין, וכיון שהקדושין שלא ברצון חכמים אפקעינהו ועקרינהו לגמרי, אבל על קדושין גמורין אם היה בהן משום נולד אין הקדושין בטלין כי אם מכאן ואילך ובגט, דאם לא כן אין לך אדם שחייב משום אשת איש.

שיטה זו שונה משיטתם של רוב הראשונים, ולכאורה תמוהה היא מאוד, כיצד פקעו הקידושין רק מכאן ולהבא, הלא זה דבר שניתן להיעשות, לכאורה, רק על ידי גט מהתורה, ואילו גט זה כשר רק מתקנת חכמים?

פרשת ליקוחין וגירושין

הפקעת הקידושין מעוררת לעיון במקורו של קשר הקידושין מעיקרו.

בדברי הבה"ג יש מבט מעמיק על ענין זה.

הבה"ג חילק את מנין המצוות לשלושה חלקים. האחד: "מנין העונשים" - מצוות לא תעשה שנענשים עליהם מיתה או מלקות. השני: מצוות עשה. השלישי: "פרשיות חוקים ומשפטים המסורים לצבור".

מהן הפרשיות המסורות לצבור? בקבוצה זו מנה הבה"ג גם מצוות המוטלות על היחיד, ועל כן דנו המפרשים מהי כוונת הבה"ג בכך שמצוות אלו מסורות לצבור.

הרי"פ פערלא, בביאורו לספר המצוות של הרס"ג (ח"ג, פתיחה למנין הפרשיות, ה'), הביא את דברי הבה"ג בהקדמתו (שאינם לפנינו, אלא מכת"י רומי):

ואלו העריות שאסר לנו הקב"ה בתורה. וכולן אם אשת איש הן מיתתן בחנק, אבל אם בא על אחת מהן ואינה אשת איש, יש מהן בחנק, ויש מהן בשריפה וכו'. ושנו חכמים חמשה וששים פרשיות גופה של תורה, וכל פרשה ופרשה פרשה חכמי ישראל, ובכולן אי אתה מוצא שבחן של תלמידי חכמים יותר בהשפע, אלא בפרשת גירושין ויבמין, שכל התורה כולה תלויה בה, ובהם עריות אלו מפורשות⁴.

בפרשת גירושין מופיע כוחן של חכמים בצורה מיוחדת, "בהשפע". נראה שכוונתו היא לכך שחכמים משפיעים על צורת הקיום של המצוה לא רק בפרשנותם את התורה שבכתב,

⁴ ובאר הרי"פ פערלא את דבריו: "ומשמע מלשונו זה לכאורה דבפרשיות שמנה אין כוונתו לחלוקת הפרשיות שבתורה, אלא כוונתו למצוות שלא נתפרשו כל פרטיהן ודקדוקיהן בפירוש התורה, אלא עיקרן מן התורה ופירושן מדברי סופרים. ומשום זה הוא שקראן פרשיות, משום שזקוקות לפירושן של חכמי ישראל, ובלא פרושן לא היינו יודעין עיקר המצוה. ועל פי זה יתכן גם כן לומר דגם מה שקראן הבה"ג מצוות המסורין לצבור דהיינו לבית דין הגדול שהם סנהדרין גדולה דבמקום כל ישראל קיימי. והכתוב קורא אותן 'קהל' וכל עדת ישראל... וכן משמע מלשון הבה"ג בתחילת מניין הפרשיות שכתב וז"ל אלו פרשיות חוקים ומשפטים המסורין לצבור עכ"ל... משמע יותר שהכוונה שנמסרו להם פירושן ודקדוקיהן והוראתם כההיא דאמרינן (חגיגה י"ח) לא מסרן הכתוב אלא לחכמים, וכן אמרו (ריש פ"ד בכורות) לא מסרם הכתוב אלא לחכמים". ואף שדחה הסבר זה בכך שיש מצוות שמנאן הבה"ג כמצוות עשה רגילות אף על פי שעיקר פירושן מדברי סופרים, לא הביא הסבר אחר מה הכוונה "מסורות לצבור", וחתם בכך שגירסת הבה"ג לא מבוררת.

אלא בצורה מתמשכת. חכמים קובעים מה יהיה גט ומה לא, ומלווים את קיום המצוה בכל עת.

זוהי מצוה המסורה לציבור, ועל כן קיומה נתון בידי הציבור ונציגיו החכמים. חלות הקידושין תלויה בחכמים, והם נותנים את התוקף למעשה הקידושין. זהו פירוש הביטוי "כדת משה וישראל". הצבור - ישראל - צריך להסכים ולהחיל את הקידושין, ואם אין הסכמה של חכמים - כנציגי הצבור - אין הקידושין חלים. חכמים נותנים משמעות של קדושה לקשר בין האיש והאשה. גם הביטוי "הרי את מקודשת" - הוא אדעתא דרבנן. בלעדי חכמים, שוה האדם לחיה שאף בה קיים קשר בין הזכר והנקבה. חכמים הופכים זאת למעשה קנייני ודבר קדוש, ומחילים על כך שם קידושין.

חלק הכלל באדם

לאור דברים אלו, יש להבין כיצד מגיע כוחם של חכמים למעשהו של היחיד? הכיצד קידושיו של אדם פרטי מסורים לצבור?
 הדברים יתבארו לאור דברי הכוזרי (מאמר שלישי, י"ט):

והמתפלל אך ורק בעדו דומה לאדם שבשעת סכנה למדינה יסתפק בתקון ביתו הוא ואינו רוצה להשתתף עם אנשי המדינה בתקון חומותיהם. אדם כזה הוצאתו מרובה וסכנתו מתמדת, ואילו האיש המשתתף עם הצבור הוצאתו מועטת ובטחונו מרובה, כי את אשר לא הספיק האחד לעשות באחר ומשלימו, וכך תעמוד המדינה על השלמות הגדולה ביותר האפשרית לה, וכל אנשיה יהיו נהנים מברכותיה על ידי הוצאה מועטת, והכל לפי החוק ומתוך הסכמה. כך קורא אפלטון את ההוצאה לפי החוק: השתתפות החלק בכל. ומשעה שהיחיד מתעלם מהיותו חלק בכל, זאת אומרת מחובתו לעבוד למען תקון הצבור שהוא חלק ממנו, ומחליט לחסוך תועלתו לו לעצמו, חוטא הוא לכלל וביותר לנפשו, כי היחיד בקרב הצבור הוא כאבר יחיד בכללות הגוף, שכן אלו היתה הזרוע מונעת את דמה בשעה שיש צורך בהקזתו היה הגוף כלה והזרוע כלה עמו. אכן ראוי לו ליחיד לסבול אף את מר המות למען הצלת הכלל, אך לפחות צריך היחיד לחשוב על חלקו בכלל למען יתן תמיד חלקו ולא יתעלם ממנו. אולם הואיל ודבר זה אין ללמדו מן ההקש קבע האלוה את כל דיניו. המעשרות והמתנות והקרבנות ודומיהם הם חלק הכלל בקניינים, ובמעשים - השבתות והמועדים והשמיטות והיובלים וכיוצא בהם, ובדבורים - התפלות והברכות והתשבחות, ובמדות - האהבה והיראה והשמחה...

ישנם דברים הנמצאים אצל האדם, אך הם שייכים לכלל. הם חלק הכלל בממונו - חלק השייך לכלל והוא נמצא ביד האדם. דוגמא לכך רואה הכוזרי במעשרות וכדומה, השייכים לכלל, והם ניתנים לכלל על ידי האדם המפריש אותם מממונו.

יש לאדם חיים פרטיים, יצר קיום פרטי ושאיפות פרטיות. אולם, האדם הוא גם חלק מכלל, ועליו לחיות את חיי הכלל, לרצות בקיומו ולמלא את שאיפותיו. על פי רוב אין חלק הכלל שבחיו של אדם ניכר, אך יש זמנים - כגון מלחמה - בהם חלק הכלל קובע את סדרי החיים וההתנהגות.

מצות הקידושין שייכת לחלק הכלל שבאדם מצד אופיה המיוחד. כלל ישראל בא לידי ביטוי בעולם בנפשות השייכות לעם ישראל. הקידושין כמסגרת המשפחתית הבאה להרחיב את האומה, "פרו ורבו ומלאו את הארץ" (בראשית א', כ"ח), מסורים לציבור ולא רק לכל יחיד ויחיד. על כן חכמים, כנציגי הציבור, שותפים לקידושין והם נעשים דווקא על דעתם.

על כן יכולים גם חכמים לקבוע שגט מדבריהם הוא גט, והוא מתיר את קשר הקידושין. התורה נתנה לחכמים כח להיות שותפים בעיצובן של מצוות הקידושין והגירושין.

ביאור הגמרא

לאור דברים אלה נבאר את סוגיית הגמרא.

- א. ההפקעה נעשית מכאן ולהבא, על ידי הגט. יש לחכמים כח לקבוע כי גט מדבריהם יפקיע קידושין מן התורה, שכן הקידושין מסורים לציבור וכל תקפם הוא "אדעתא דרבנן".
- ב. הבנה זו מוכחת מדברי הגמרא, ששאלה:

ומי איכא מידי דמדאורייתא לא להוי גט, ומשום צנועות ומשום פרוצות שרינן אשת איש לעלמא ?!

וענתה:

אין, כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש, ואפקעינהו רבנן לקידושי מיניה.

כלומר, אף שמן התורה אין זה גט, חכמים הפקיעו על ידי גט זה את הקידושין והתירו מי שהיתה אשת איש, משום צנועות ומשום פרוצות. יש כח לחכמים לקבוע את חלות הקידושין.

ב. ההבדל בין קידושי כסף לקידושין בביאה. נראה, ששאלתו של רבינא נאמרה במקורה בסוגיא בבבא בתרא, שם הפקיעו חכמים את הקידושין מעיקרם, וקבעו שאינם חלים. על כך שואל רבינא, שדבר זה יכול להיות נכון רק בקידושי כסף, משום שהם חידוש של התורה⁵, ולכן יש לחכמים כח - מן התורה - לקבוע את חלותם. אך קידושי ביאה הם צורה טבעית של קידושין, שהיתה קודם מעמד הר סיני, ואין לחכמים כל כח לקבוע את חלותה, לכאורה.

⁵ כדברי הרמב"ם (הל' אישות פ"א ה"א): "קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה, כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר (דברים כ"ב) "כי יקח איש אשה ובא אליה".

על כך ענה רב אשי, שגם קידושי ביאה קיבלו את משמעותם ההלכתית במעמד הר סיני, ויש לחכמים כח לקבוע שבעילתו איננה בעילת קידושין אלא בעילת זנות. דבר זה נכון כפשוטו בסוגיה בבבא בתרא, שבה חכמים מפקיעים את הקידושין בזמן הקידושין וקובעים כי הם אינם חלים. בסוגייתנו ציטטה הגמרא את הסוגיא מבבא בתרא. אין כוונת הסוגיא שחכמים עשו בפועל את בעילת הקידושין של האדם כבעילת זנות ועל ידי כך הפקיעו את הקידושין. העובדה שחכמים יכולים לעשות את בעילתו בעילת זנות - כפי שעשו בסוגיה בבבא בתרא - מעידה שהם יכולים גם להכשיר את הגט שבסוגייתנו, גם אם הקידושין היו בביאה. גם קידושי ביאה נתונים לסמכות החכמים ותלויים בקביעותיהם ובפרשנותם.